

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

КЊ. I СВ. 7-8

**БЕОГРАД
1950**

НАШ ЈЕЗИК

Књига I

Нова серија

Св. 7—8

ИЗ СРПСКОХРВАТСКЕ СИНОНИМИКЕ

Добио сам цео низ речи које се већ поодавно употребљавају у појединим деловима наших народа, а нарочито у западној, с једне, и источној половини, с друге стране. Оне су већином добиле у њима право грађанства, али су различне. Мени је упућено питање да речем о њима своје мишљење које може и другима послужити да се у њихову односу снађу. Ја ево то и чиним. Надам се да ће непосвећени у природу језичку видети из овога како треба гледати на значења и употребу речи. Када буду боље познавали ове прилике које су утицале на развитак наших речи, они ће постати мање искључиви у размишљањима о њима. А то ће свакако повољно утицати на крајњи циљ којему је и све наше исправљање у овом часопису посвећено: да се у нашем књижевном језику уопшти оно што је најбоље, најопштије, најизразитије и најправилније и да се у сваком случају када се негде по две или три речи за исти појам употребљавају — правилно на њих гледа.

Ја ћу узети цео списак речи који ми је послат не мењајући у њему ред у који су стављене; само ћу у појединим случајевима навести све речи исте врсте.

1. Наш се списак отпочиње речју *акционарско друштво* у коме се најпре пита: да ли није бољи израз *деоничко друштво* (у јужном говору — *дионичко друштво*). *Деоничко друштво* претставља слободан превод *Aktiengesellschaft*, јер реч *дедница* — нарочито према *дедник* која се од XV в. употребљава у значењу „учесник“ (*patriceps*) или *дедничар*, како би се данас рекло и како се каже, — може с успехом бити употребљена као наша реч у значењу речи „акција“ (*Aktie*). Према томе, *деоничко друштво*, *деоница*, *деоничар*

(деоник), *деоничарско друштво* претстављају наше речи за стране Aktiengesellschaft, Aktie, Aktionär акционарско (друштво) и сл.

2. Друга је реч на списку *алкав* којој се као синоним износи *површан*. Али то нису синоними: може неко бити *површан* и не бити *алкав*, а може неко бити *алкав* и не бити *површан*. *Алкав* има материјално значење: неуредан у одећи, у послу, у каквој ствари која изискује ред и чистоћу и сл., а *површан* има више духовно значење које може добити и материјалистичку примену: не ићи у дубину, остајати на површини ствари, питања итд. Обе су речи туђег порекла, само је *површан* словенског (исп. руско *повёрхностный*, чешко *rovchný* и сл.), а *алкав* (исп. и *ашлав* са истим значењем) вероватно је маџарског (исп. Акр I 120). У сваком случају, те су обе речи добиле право грађанства у нашем језику, али свака има своје значење те једна не може замењивати другу.

3. На трећем је месту *април-шравањ*; али ја ћу овде на једном месту узети све називе месеца како су они данас уопштени у нашем народу. Имамо *јануар-сијечањ*, *февруар-вељача*, *марш-ожујак*, *април-шравањ*, *мај-свибањ*, *јуни-лиџањ*, *јули-срџањ*, *август-коловоз*, *септембар-рујан*, *октобар-лишћоџад*, *новембар-студени*, *децембар-просинац*. Било је, и има и данас, и других назива месеца у нашем народу (напр. *илин-штак-јули*, *сушац-март*, *лажак-март*, исп. и старо *љжујак* и др.), али су се горњи дефинитивно усталили у првој половини XIX века, нарочито код Хрвата, када се гледало и заменом туђих речи народним да се народна аутономија што боље заштити; отада се и данас тако употребљавају.

Сви су ови називи несумњиво народни. Данас се они мало употребљавају код Срба, али је вероватно да су се и код њих некада употребљавали, јер су ти народни називи већином општесловенски. Они се не употребљавају само у западнословенским језицима, већ су се некад употребљавали и у старословенском, исп.: *сѣчънъ* (у ст. слов. и ст. руск.) *љжоуекъ* (март), *шравънъ* (април-мај), *свибънъ* (јун) и сл. (исп. Миклошићев *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*, Беч 1862—1863 под односним речима). Међутим данас се у мно-

гим народним говорима они не говоре, па би било значајно утврдити колико се они у народним говорима Далмације, Босне, Херцеговине и Словеније и у којем обиму употребљавају, наравно, када се издвоје утицаји књижевног језика. Јер је утврђено да су се у тим крајевима некада употребљавали, па је потребно разликовати књижевну традицију од онога што у народу живи. Тако је напр. Вук Караџић саопштио (у II-ом издању свога речника) да се сви горњи називи употребљавају у Дубровнику; међутим по сведочанству добрих зналаца дубровачког живота и дубровачког језика утврђено је да се у XIX веку у Дубровнику ти називи нису употребљавали, сем *вељаче* и *илиншпака*, иако дубровачки лексикографи помињу те називе као народне и у XVIII в. и почетком XIX в. (исп. Наст. вјесник V, 1896, 242).

Нико нема права да те називе гони данас из народног језика; али сви они који их употребљавају морају познавати и оне друге називе (јануар, фебруар итд.), не само зато што их употребљавају Срби него и зато што су то општеевропски називи. И како је несумњиво да се општеевропски називи шире свугде где се у данашњој култури употребљавају општеевропске установе, проналасци итд., неће бити чудновато ако се они почну ширити и на рачун лепих народних имена, као што су се већ израније, вероватно под утицајем црквених назива, изгубили у великом делу наших народа. Само у овом правцу никаква насилна мера која би то убрзала није потребна. Као лепо народни називи они имају права на употребу и живот, а колика ће њихова отпорност бити према општеевропским називима, — то ће показати будућност.

4. Да ли је боље *архива* или *архив*, пита се у нашем списку. Од почетка наше нове књижевности, тј. откако је почео писати Вук Караџић, и још раније (исп. *архива* Словар од 1791 и *архив* код Павла Соларића, О самости, 1809, стр. 35), употребљава се и једно и друго, и сам је Караџић писао и на један и други начин (потврде се могу наћи у речнику Броз-Ивековића под речју *ârhîv*), Обе ове речи потичу од познатолатинског *archivum* које опет долази од грчке речи, исп. и нем. *das Archiv*, фр. *archive* и сл.; како смо ми од тих народа поглавито и узимали своју реч, било би при-

родно да она гласи *архив* (као и у руском јез., у чешк. *archiv*, пољ. чак *archiwum* и сл.); али се код нас одомаћило *архива*, вероватно, према руском *архива* које се такође некада говорило, а све то са наслањањем на речи ж. рода као *библиотека* и сл. Према томе, шта је правилније? Старо је правило нашег језика да је за наш књижевни језик најправилније онако како или већина народа говори или, ако што народ не употребљава, како већина књижевника, у овом случају стручњака, говори и пише, јер се наш народни језик не противи ни једном ни другом називу. Архив постаје све више по значењу организована установа за чување докумената, поред употребе у значењу збирка или зборник и часопис у којем се издаје поглавито грађа из какве науке. Како данас, колико могу видети, већина архивских стручњака пише *архив*, тај ће облик и завладати. Али, у исто време, може се констатовати тенденција да се назив *архива* задржи поред назива *архив* са нешто ужим, интимнијим и често мало дружчијим значењем него *архив*. Обично се вели *архива* каквог надлештва, министарства, одбора, комисије и сл.; тако се исто вели и за личне *архиве* (*моја архива*, *породична архива*, *шајна*, *илегална архива* и сл.). Па не само то, реч *архива* ушла је и у изразе који се употребљавају и у стварном и пренесеном значењу: *оставиши*, *оставиши*, *бациши*, *мешнуши у архиву* и сл. и обрнуто *извући*, *извадиши*, *изнећи нешто из архиве* и сл. Као што се одавде види, иако савремени архивари, историчари и други стручњаци беже све више од речи „архива“ и замењује је речју „архив“, „архива“ је продужила да живи у употреби у нашој култури и у готовим изразима у нашем језику. У језику се често врши подела речи које исто значе на различне службе и различна значења (*бациши у архиву* у преносном значењу данас значи и *заборавиши*, исто као што *извући из архиве* значи *изнећи нешто*, *ослободити од заборава* и сл.). Тако се врши диференцирање у значењима и употреби речи. За све ово, а нарочито за оно последње значење *архиве*, има врло много примера и у нашим старијим и савременим књижевним делима.

5. Сасвим је из друге области реч *арпаџик* коју би неки хтели заменити називом „сјеме за црвени лук“. То није

ни „сјеме“, нити је „црвени лук“ општи назив, него, као што сасвим тачно вели речник Броз-Ивековићев наводећи Вуково објашњење, то је „лук са ситним лучицама које изникну из сјемена црнога лука кад се оно посије“; али и то није дозвољно. То су, управо, ситне лучице које се нарочито гаје да би се њима, као семеном, садио црни лук. Уредници III-ег издања Вукова речника код речи *сијанац* (јуж. и зап.), дакле наше *сејанац*, које Вук објашњава као и црни лук „који се сије па послје расађује“, ставили су „исп. арпаџик“, али су поред тога ставили питање. *Арпаџик* и јесу ти расади у облику лучица. Према томе, арпаџик би и био лук који се добија сејањем лучног семена, а из њега се, тек сађењем, добија прави црни лук. Зато би назив *лук-сејанац* или само *сејанац* доликовао луку који се оставља као семе. А за *арпаџик* био би најбољи назив *расадна лучица* или само *лучица*. За све ово можемо навести и стручну литературу: В. Цимер, С. Буквар X, 1937, 44; Ђ. Радић, Повртарство 206; Коста Црногорац, Ботаника, 1882, 206 и др.

Не треба се чудити што је Вук задржао назив — *арпаџик* (који је турског порекла и значи ситан јечам „*arpa*“, тј. деминутив *arpağuk*). Као што се из ове кратке анализе види, ниједна од речи које се употребљавају у народу не даје праву замену овој речи. Вук је волео више да задржи и туђу реч коју народ употребљава негода јој даје нетачну замену из народног језика, а сам он није волео да гради речи, бојећи се свакако да то не послужи као заразан пример и за оне који не знају народног језика. Турска реч значи оно семе из којег се ситна главчица црног лука развија; а ми смо тај назив и пренели на ту лучицу. АКР даје значење „ситан црни лук“, Међутим ни „ситан црни лук“, тј. црни лук кад је ситан, ни „ситни црни лук“, тј. одређена врста, наравно, у овом случају ситна врста црног лука — није арпаџик, већ она лучица из које се добија и ситан и крупан црни лук.

6. Даље наш списак помиње *башшован* за које се предлаже замена — *вршлар*. Реч *башшодван* (Вук има још *башшодван*) турског је порекла и код нас се употребљава у великим размерама. Иако реч *башша* (код Вука *башча*) има данас у

књижевном говорном језику значење *врџа* засађена цвећем, код Вука је (у горњем облику) та реч значила: 1) градину, тј. врт с поврћем и 2) врт-воћњак (исп. тумачење код Вука: 1) градина, Garten, hortus. — 2) шљивик, или оно мјесто куд су посађене јабуке и крушке, Obstgarten, hortus. Приређивачи III-ћег издања Вукова речника прво су значење упутили на *врџ*, а друго на *крушик* и *шљивик*). Иако је у савременом говорном, а свакако и, донекле, у књижевном језику, *башџа* добило значење онога врта који укућани сами надгледају и негују, *башџован* више нема везе са *башџом* у том смислу, већ значи нарочита човека који се бави искључиво око свога врта са поврћем, тј. око повртарнице. Од седамдесетих година прошлога века код већине писаца налазимо облик *башџован* (напр. код Св. Марковића, Н. Петровића, Ј. Ђорђевића, Ђорђа Поповића, Н. Шаулића, А. Јовановића, Р. Симоновића, Б. Станковића, В. Пелчића, Дес. Максимовић и многих других), али се може наћи и *башчован* и до најновијег времена (исп. напр. Књижевност, 1 47, V, 150). Поред *башџован* код нас је уобичајен назив *башџованџија* (и *башџованџија*), па је од тога назива и начињен назив *башџованџиџица* (обично са тим акцентом) за врт који обрађује и надгледа *башџованџија*. *Башџованџиџице* код Вука нема, али ту реч изобилно употребљавају наши новији писци. Ја сам овде навео да се види како социјалне прилике утичу на развитак речи. Зато што за *цвећну башџу* није потребан нарочит човек, реч *башџован* или *башџованџија* свело се на нарочито занимање човека који обрађује врт за поврће. То је утицало да се и значење речи *башџа* сузи на врт за цвеће. Тада је према занимању *башџованџије* направљена и реч за врт који он обрађује под називом *башџованџиџица* (тј. баштованџиџица). Иако је то тешка и незгодна реч, она се употребљава у говору Београђана посведневно (напр. Београд је окружен баштованџиџицама). Једну је од њих описао Ракић у својој песми *Долај* (јер су се помоћу вештачког наводњавања долапом те баштованџиџице заливале).

Да се замени реч *башџован* (башчован), која је турског порекла (*bagĉewân*), нашом речју, предлаже се реч *врџ*. *ар* која се за *башџован* налази код Броз-Ивековића, а раније

већ и код Даничића (Акр I 198 а); међутим код Вука нема те речи, али има реч *врџао* коју Вук упућује на *врџ*. Занимљиво је зашто је Даничић узео реч *врџлар* када он не бележи код *башча врџао*, већ само *врџ*; свакако зато што се та реч употребљавала у Хрватској, а има је и код наших старијих лексикографа; управо, редак је хрватски књижевник који ту реч није тако употребио кад му је устребала. Међутим оправдана је сумња да се она може примити као замена за *баштован*, јер напореда са том речју постоји и *врџар* и *градинар* у истом значењу, а са речима *врџ* и *градина* као основним које се употребљавају у значењу врта за поврће (тј. баштованцинице). Исп. *врџар* код Даничића, Љ. Ненадовића, В. Пелагића, Св. Вуловића, М. Шапчанина, Ј. Дедијера, Ј. Бошковића, Л. Лазаревића и многих других. Можда би се и *поврџар*, *поврџарница* (у вези са *поврће*) могле тако исто корисно употребити; али сад је говор о ономе што се већ употребљава. Мислим да би анкета, која се може лако приредити, и за *врџ*: *врџар* и *врџао*: *врџлар*, могла најбоље показати обиме тих речи у нашем народу (њима би се могло додати и *градина*: *градинар*), па према томе и право на општу употребу. Реч *поврџар*, *поврџарница* већ је сужена на онога ко продаје *поврће*. И у другим словенским језицима извршила се диференцијација у употреби речи које значе оно што је *башта* првобитно означавала; исп. у руск. јез. *сад* које све више добија уже значење баште (ма да још увек може имати и значење воћњака) и *огорбд* (баштованциница, исп. наше *градина*) и сл.

7. За *безбедносћ* (*безбедност*) предлаже се реч *сијурносћ*. Пре свега, ово нису прави синоними. Значење речи *безбедносћ* знатно је уже од речи *сијурносћ*; истина је да се значење речи *безбедносћ* садржи у речи *сијурносћ*, али то је само једно од значења које се обухвата речју *сијурносћ*. Много је ближе речи *безбедносћ* реч *безојасносћ*, која се такође у нашем језику употребљава (Броз-Ивековић бележи придев *бџојасан*; међутим код нас се изговара једино *бџојасан*; код Ристић-Канрге акценат је тачан, само је дужина занемарена; исп. и *ојасносћ*), али која има такође шире значење неголи *безбедносћ*. *Безбедносћ* значи личну безбедност од

каквог напада, злочина, непријатељског напада. Могло би се мислити да је та реч постала према руској речи *безбедный*, али то није вероватно јер *безбедный* значи нешто сасвим друго (исп., као што Ушаков наводи, *безбедное существование, безбедно жить* — живети без скучености, са извесном осигураношћу), дакле значи осигуран, безбрижан (живот и сл.), док наше *безбедан* има значење сигуран од опасности по живот, по лични мир и сл. Зато ја и мислим да је *безбедан* начињено на нашем земљишту на којем *биједа* има много више стварно значење него *беда* у руском. *Биједа* значи (да узмем и овде Вука) *inverdiente Beschuldigung, salutiaria*, али примери које је он навео показују да је то значење знатно шире: Сачувај ме, Боже, *биједе* невидовне (дакле, „несреће“). Нашла га *биједа* на суву путу (дакле, „несрећни случај“ или сл.). Зато је Броз-Ивековић правилно поступио што је на прво место ставио значење: *зло, несрећа, невоља, особито која навали на човјека изненада или без узрока* и тек на друго место оно значење које се код Вука као једино износи: *опадање, пошвора* и сл. Према овоме види се јасно да је *безбедност* оно стање у коме је неко „без беде“ или „безбедан“ у првом значењу, дакле безопасан у извесном смислу. Како је *безбедан* наша реч, јер се ослања на значење *беда* у нашем народу, и како је правилно начињена (од придева *безбедан*), нема је разлога гонити из језика. Она се може описати речју *безопасан* или *сигуран* са додатком још које детерминативне речи, али се само са тим речима не поклапа потпуно.

8. За реч *бедчуг* (и *бѣочуг*) — предлаже се реч *карика*. Значења су им врло слична, иако је *бедчуг* обично колут у ланцу, што може бити и *карика*, али се *карика* узима и као једна гвоздена халка (различне величине) о коју се вешају предмети или која може послужити, провучена кроз део предмета, за различну сврху. *Беоцуг* (старо *бѣльчугъ*) је знатно старије од *карике* по примерима из старих споменика, док је *карика* у употреби тек од XVIII в.: али по пореклу ниједна није сасвим јасна. *Карика* се налази и у мађарском, али није поуздано да смо је отуда добили. Употребљава се у словачком и малоруском. Код наших писаца, колико се то

може видети по једној непотпуној збирци примера, колут у ланцу обичније је *беоциг*, а, можда, за засебну употребу једног, нарочито већег гвозденог или сличног колута, — *карика*.

9. Предлаже нам се *бијег* за *бекство*. Овде имамо случај нарочите врсте. Реч *бијег* у источном наречју *бег* лепа је и стара словенска реч. Нема никакве сумње, ако је икако могуће употребити реч *бијег* или место речи *бекство* или у замену за извесна значења те речи, то би свакако требало учинити. Али ако ма са каквих узрока реч *бијег* нема тих значења и не осећа се као еквивалент речи *бекство*, — ми не можемо присиљавати књижевнике да је употребљавају јер ће се добити смисао који се не жели или који се не осећа. Да приђемо овоме ближе.

Вук Караџић наводи значење *бијегу*: *die Flucht, fuga* наводећи као пример пословицу или изреку: „*Бијези су срамни, ал' су пробитачни*“, дакле, у најстрожем смислу речи значење „*бекство*“. Броз-Ивековићев речник, којег је и главна заслуга и једна од најбољих особина што из Вукових и Даничићевих дела наводи примере за оне речи које се у Вукову речнику спомињу без примера или без довољно примера, наводи, сем Вукова примера, свега још два: један из Даничићевих Пословица (113) који је готово идентичан са Вуковим: „*Срамотни су бијези, али су корисни*“ и други пример, опет из Даничићева превода Библије: „*Неће бити бијег брзому*“ (Амос 2, 14). Бакотић у своме преводу Св. писма није сматрао да ту реч, која у овој лапидарној реченици Даничићевој тако лепо звучи, треба задржати, већ је то место овако превео: „*Ни који је најхитрији неће моћи да побегне*“. Већ нам ово показује да се реч *бијег* или *бег* слабо употребљавала: сем у стајаћим изразима, у пословицама, налазимо је у преводу Даничићеву Старог завета и још понегде. Међутим Даничић је у њему стварао библиски стил, а то значи да је радо употребљавао и речи које су архаизми. Мислим да је и овде тај случај.

Данас је његова употреба, како ми се чини, најчешћа код хрватских, а после њих босанско-херцеговачких писаца: Можда су већ опазили мој бијег (Новак, Два свијета, 1901, 247), Таоц[лац] је убијен при покушају бег (Вл. Ћоровић,